

Az üres és a betöltött időről

(1969)

Jól ismert az a tapasztalat, melyet Augustinus a *Vallomások* 11. könyvében ír le, amikor azt mondja, pontosan érteni véli, mi az idő, ha nem gondolkodik el rajta. Amint azonban figyelmét erre irányítja és világosan meg kéne mondania, mi valójában az idő, tehetetlenné válik. Úgy tűnik számomra, hogy az időprobléma augustinusi elemzésének bevezetőjében található híres leírás minden valódi filozófiai bizonytalanság prototípusa. A magátólértetődőség folytán meg nem gondoltban való elrejtőzés olyan, mint egy erőteljes, ellenállásnélkülisége miatt legyőzhetetlen ellenállás, mellyel a filozófiai gondolkodás és megérteni akarás mindig szembetalálja magát. A magátólértetődött elgondolni különös nehézségű feladat. Olyasvalamit kell állítani, ami azáltal próbálja megvonni magát, hogy állandóan az ember mögé kerül. Számomra a filozófiai megismerés egyik alapvető jellemzőjének tűnik, hogy sajátos nyugtalansága ennek a megvonásnak a hátba támadó tapasztalatából származik. Önmagában mindig a megvonás és a hiány az, amelyik tolakodóbb és feltűnőbb a megszokott megbízható létezésével szemben. A filozófus számára azonban az ilyen megvonás különös formában jelentkezik. A visszavonás a magátólértetődőségbe egy állandóan megújuló zavar, amit egy, a dialektikus vitahelyzetből kölcsönzött szóval problémának neveznek. A filozófia összes nagy alapkérdésére ez a struktúra jellemző, hogy nem hagyják magukat olyan

módon feltenni, ami megválaszolásukat egyértelműen lehetővé tenné. Úgy tűnik, hogy megvonják magukat fogalmaink megragadóképesége elől, ugyanakkor ezzel a megvonással magukhoz vonnak, vonzanak minket. Vonzattatni valami által, vonzódni valamihez, ami megvonja magát – ez adja a filozófiai érdeklődés alapvető mozgását. Megkérdőjelezi azt a fogalmiságot is, amelynek segítségével kérdez. Egyenesen azt lehet mondani: a filozófiai probléma olyan kérdés, amelyet az ember nem tud „állítani”.

Így van ez az idő problémájával is. A gondolkodás számára a legnagyobb zavart jelenti, ha meg kell mondania, miben „van” az idő lényege, mivel annak magátólértetődő, prekoncipiált fogalma, ami „van”, állandóan a jelenben lévőtt érti ezalatt és a görög fogalmi hagyomány ezt az előfeltételezést fogalmilag megerősítette. A zavart, amibe a gondolkodás keveredik, az jelenti, hogy úgy tűnik, mintha az idő egyetlen léte a jelenbeliség most-jában lenne, mégis éppilyen világos az is, hogy az idő, mint olyan, éppen a jelenbeliség most-jában nincs jelen. Ami most van, már eleve elmúlt. Felfoghatatlannak tűnik, hogyan foghatná fel az ember az elmúltat, mint már-nem-létezőt és a jövőbelit, mint még-nem-létezőt a most léte felől, amelyről egyedül állítható, hogy „van”, mégpedig úgy, hogy az egész az idő, „van”. Úgy tűnik, hogy a jelenbeliség létfogalma, mely a létről való görög gondolkodást meghatározza, nem tud megbirkózni az idő dimenzionalitásával. Augustinus nagy érdeme éppen abban állt, hogy a gondolkodásnak ezt a zavarát kiélezte, és aztán a rá jellemző lelki-tapasztalati mélységgel megmutatta, hogy az idő dimenzionalitásában az emberi lélek egy tapasztalási módja tükröződik. Ezzel nyilvánvalóan a platóni gondolkodás késő-antik újrafelésztesét és átértelmezését követi. De a Plótinosz által elgondolt léthierarchiát, mely szerint az intelligibilis világ

igazi helye a „lélek” fölött van, saját tapasztalata szerint formálja át, amikor a *distentio animi*-t, mint a léleknek a jövő felőli kifeszítettségét és végül az időbeliségből az isteni kegyelem által történő megváltásra való kifeszítettségét gondolja el. A lélek magát-kifeszítése, a *curiositas* általi elcsábítottság szétszórt sokféleségéből történő magát-összeszedése az a pont, amelynek igazsága okán Augustinus a görög gondolkodás nehézségeit meghaladja, még ha ezt a fölényt fogalmilag nem is képes megvédeni.

Igazság szerint nem csupán a görög fogalmiság hagyatéka, hanem magából a dologból adódóan újra és újra felmerülő probléma, hogy az időnek van-e egyáltalán realitása. Ez olyan kérdés, amely a nyugati filozofálás egész tradíciója folyamán végigkíséri a gondolkodást. Létezik-e az idő? Már Arisztotelész érinti a kérdést, amikor megjegyzi, hogy az idő meghatározása, melyet ő ad, a mozgás megszámláltsága, a most-ok megszámlált sora, melyekben a mozgás végbemegy, implikálja a számoló lélek létét. Ez bizonyára nem azt jelenti számára, hogy az idő kevésbé lenne valóságos, mint pl. a „hely” (*topos*) és csupán csak az ember felfogásában létezne, jönne létre. De egy ilyen következtetés mégis óhatatlanul felmerül: mint ahogyan minden megszámlált szám. is csak az emberi szellem számolása révén válik aktuálissá, úgy az idő sem tűnik önmagában reálisnak, hanem csupán az ember tapasztalatában látszik megjelenni, mint idő. Az 1277-ben Párizsban közzétett híres tézisek között található, mint egyike az elvetett tévtanoknak, hogy az idő nem valóságos (*in re*), hanem csak „*in apprehensione*” létezik. Elháríthatatlan spekulatív kísértésnek tűnik e kérdésnek helyt adni: Létezik-e egyáltalán az idő? Vagy a mód, hogy azt, ami valóságosan van, az időben gondoljuk el, a tudat sajátos végeességéhez kötött, és így az idő (a tér mellett) a szubjektivitás apriori szemléletmódja

lenne, mint Kant tanítja? Hogyan van hát ez? Nyilván minden gondolkodó szellemet elfog a kísértés, hogy az időt, azzal szemben, ami valóságos, valami olyasmiként gondolja el, amit az ember magának tarthat fenn. Méginkább, mint a tér esetében, ami tekintettel arra, ami jelen van, maga is jelenbelinek tűnik, és így realitása látszólag kikezdetetlen. A görög fogalmiság arra vállalkozik, hogy megfogalmazza, ami minden emberi léttapasztalatnak megfelel.